

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα)

της 3ης Οκτωβρίου 2019*

«Προδικαστική παραπομπή – Οδηγία 93/13/ΕΟΚ – Συμβάσεις συναπτόμενες με καταναλωτές – Καταχρηστικές ρήτρες – Ενυπόθηκο δάνειο με ρήτρα υπολογισμού σε αξία ξένου νομίσματος – Ρήτρα περί καθορισμού της συναλλαγματικής ισοτιμίας – Αποτελέσματα της αναγνώρισεως του καταχρηστικού χαρακτήρα ρήτρας – Δυνατότητα του δικαστηρίου να αντικαταστήσει τις καταχρηστικές ρήτρες με γενικές ρήτρες του αστικού δικαίου – Εκτίμηση του συμφέροντος του καταναλωτή – Διατήρηση της συμβάσεως σε ισχύ χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες»

Στην υπόθεση C-260/18,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Sąd Okręgowy w Warszawie (πρωτοδικείο περιφέρειας Βαρσοβίας, Πολωνία), με απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 2018, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 16 Απριλίου 2018, στο πλαίσιο της δίκης

Kamil Dziubak,

Justyna Dziubak

κατά

Raiffeisen Bank International AG, prowadzący działalność w Polsce w formie oddziału pod nazwą Raiffeisen Bank International AG Oddział w Polsce, πρώην Raiffeisen Bank Polska SA,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τρίτο τμήμα),

συγκείμενο από τους A. Prechal (εισηγήτρια), πρόεδρο τμήματος, F. Biltgen, J. Malenovský, C. G. Fernlund και L. S. Rossi, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: G. Pitruzzella

γραμματέας: A. Calot Escobar

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- οι K. και J. Dziubak, εκπροσωπούμενοι από την A. Plejewska, adwokat,
- η Raiffeisen Bank International AG, prowadzący działalność w Polsce w formie oddziału pod nazwą Raiffeisen Bank International AG Oddział w Polsce, πρώην Raiffeisen Bank Polska SA, εκπροσωπούμενη από τους R. Cebeliński και I. Stolarski, radcowie prawni,

* Γλώσσα διαδικασίας: η πολωνική.

- η Πολωνική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον B. Majczyna,
 - η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, εκπροσωπούμενη από τον S. Brandon, επικουρούμενο από την A. Howard, barrister,
 - η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τον N. Ruiz García και την M. Siekierzyńska,
- αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 14ης Μαΐου 2019,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 1, παράγραφος 2, του άρθρου 4, του άρθρου 6, παράγραφος 1, και του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές (ΕΕ 1993, L 95, σ. 29).
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Kamil Dziubak και της Justyna Dziubak (στο εξής: δανειολήπτες), αφενός, και της Raiffeisen Bank International AG, prowadzący działalność w Polsce w formie oddziału pod nazwą Raiffeisen Bank International AG Oddział w Polsce, πρώην Raiffeisen Bank Polska SA (στο εξής: Raiffeisen), σχετικά με τον φερόμενο ως καταχρηστικό χαρακτήρα ρητρών που αφορούν τον μηχανισμό μετατροπής του εγχώριου νομίσματος σε ξένο νόμισμα ο οποίος χρησιμοποιήθηκε σε σύμβαση ενυπόθηκου δανείου με ρήτρα υπολογισμού σε αξία ξένου νομίσματος.

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

- 3 Η δέκατη τρίτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/13 έχει ως εξής:

«ότι οι νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις των κρατών μελών που καθορίζουν, άμεσα ή έμμεσα, τους όρους των συμβάσεων με τους καταναλωτές θεωρείται ότι δεν περιέχουν καταχρηστικές ρήτρες· ότι, κατά συνέπεια, δεν χρειάζεται να υπάγονται στις διατάξεις της παρούσας οδηγίας οι ρήτρες που απηχούν νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις αναγκαστικού δικαίου καθώς και αρχές ή διατάξεις διεθνών συμβάσεων, στις οποίες έχουν προσχωρήσει τα κράτη μέλη ή η Κοινότητα· ότι, γι' αυτό τον λόγο, η έκφραση “νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις αναγκαστικού δικαίου” που αναφέρονται στο άρθρο 1 παράγραφος 2 καλύπτει τους κανόνες οι οποίοι εφαρμόζονται κατά νόμο μεταξύ των συμβαλλομένων, εάν δεν έχει συμφωνηθεί άλλως».
- 4 Το άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής ορίζει τα εξής:

«Οι ρήτρες της σύμβασης που απηχούν νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις αναγκαστικού δικαίου καθώς και διατάξεις ή αρχές διεθνών συμβάσεων στις οποίες έχουν προσχωρήσει τα κράτη μέλη ή η Κοινότητα, ιδίως στον τομέα των μεταφορών, δεν υπόκεινται στις διατάξεις της παρούσας οδηγίας.»

5 Το άρθρο 4 της εν λόγω οδηγίας ορίζει τα ακόλουθα:

«1. Με την επιφύλαξη του άρθρου 7, ο καταχρηστικός χαρακτήρας μιας συμβατικής ρήτρας κρίνεται, αφού ληφθούν υπόψη η φύση των αγαθών ή των υπηρεσιών που αφορά η σύμβαση και όλες οι κατά τον χρόνο της σύναψης της σύμβασης περιστάσεις που περιέβαλαν την εν λόγω σύναψη, καθώς και όλες οι υπόλοιπες ρήτρες της σύμβασης ή άλλης σύμβασης από την οποία αυτή εξαρτάται.

2. Η εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών δεν αφορά ούτε τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της σύμβασης ούτε το ανάλογο ή μη μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, εφόσον οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό.»

6 Κατά το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13:

«Τα κράτη μέλη θεσπίζουν διατάξεις σύμφωνα με τις οποίες οι καταχρηστικές ρήτρες σύμβασης μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή, τηρουμένων των σχετικών όρων της εθνικής νομοθεσίας, δεν δεσμεύουν τους καταναλωτές, ενώ η σύμβαση εξακολουθεί να δεσμεύει τους συμβαλλόμενους, εάν μπορεί να υπάρξει και χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες.»

7 Το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής έχει ως εξής:

«Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε, προς το συμφέρον των καταναλωτών, καθώς και των ανταγωνιζόμενων επαγγελματιών, να υπάρχουν τα κατάλληλα και αποτελεσματικά μέσα, προκειμένου να πάψει η χρησιμοποίηση των καταχρηστικών ρητρών στις συμβάσεις που συνάπτονται από έναν επαγγελματία με καταναλωτές.»

Το πολωνικό δίκαιο

8 Το άρθρο 56 του Kodeks cywilny (αστικού κώδικα) ορίζει:

«Η δικαιοπραξία αναπτύσσει, πέραν των εννόμων συνεπειών που ορίζονται σε αυτήν, και τις έννομες συνέπειες που απορρέουν από τον νόμο, τις αρχές της κοινωνικής συμβιώσεως και τα συναλλακτικά ήθη.»

9 Το άρθρο 65 του αστικού κώδικα προβλέπει τα εξής:

«1. Η δήλωση βουλήσεως πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με τις αρχές της κοινωνικής συμβιώσεως και τα συναλλακτικά ήθη, λαμβανομένων υπόψη των περιστάσεων υπό τις οποίες εκφράστηκε.

2. Στις συμβάσεις πρέπει να αναζητείται η κοινή βούληση των μερών και ο επιδιωκόμενος σκοπός τους χωρίς προσήλωση στις λέξεις.»

10 Το άρθρο 353¹ του αστικού κώδικα έχει ως ακολούθως:

«Τα συμβαλλόμενα μέρη δύνανται να διαμορφώσουν την έννομη σχέση τους κατά την ελεύθερη βούλησή τους, εφόσον το περιεχόμενο ή ο σκοπός της δεν αντιβαίνουν στη φύση της σχέσεως, στον νόμο ή στις αρχές της κοινωνικής συμβιώσεως.»

11 Το άρθρο 354 του αστικού κώδικα ορίζει τα εξής:

«1. Ο οφειλέτης υποχρεούται να εκπληρώσει την οφειλή του σύμφωνα με το περιεχόμενό της και με τρόπο που ανταποκρίνεται στον κοινωνικό και οικονομικό σκοπό της και στις αρχές της κοινωνικής συμβιώσεως και, εφόσον στον τομέα αυτόν υφίστανται συγκεκριμένα συναλλακτικά ήθη, με τρόπο που ανταποκρίνεται και σε αυτά τα συναλλακτικά ήθη.

2. Ο δανειστής οφείλει να συμπράξει κατά τον ίδιο τρόπο για την εκπλήρωση της οφειλής.»

12 Κατά το άρθρο 385¹ του Αστικού Κώδικα:

«1. Οι ρήτρες συμβάσεως που συνάπτεται με καταναλωτή, οι οποίες δεν αποτέλεσαν αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης, δεν δεσμεύουν τον καταναλωτή εάν διαμορφώνουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του κατά τρόπο που αντιβαίνει στα χρηστά ήθη και πλήττει σοβαρά τα συμφέροντά του (μη επιτρεπτές συμβατικές ρήτρες). Αυτό δεν ισχύει για ρήτρες που καθορίζουν τις κύριες παροχές των συμβαλλομένων μερών, ιδίως την τιμή ή την αμοιβή, εφόσον είναι διατυπωμένες με σαφήνεια.

2. Εάν μια συμβατική ρήτρα δεν είναι δεσμευτική για τον καταναλωτή σύμφωνα με την παράγραφο 1, η σύμβαση παραμένει κατά τα λοιπά δεσμευτική για τα συμβαλλόμενα μέρη.

3. Οι ρήτρες συμβάσεως συναφθείσας με καταναλωτή, οι οποίες δεν αποτέλεσαν αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως, είναι συμβατικές ρήτρες επί των οποίων ο καταναλωτής δεν μπόρεσε να ασκήσει συγκεκριμένη επιρροή. Ειδικότερα, πρόκειται για συμβατικές ρήτρες οι οποίες αποτελούν γενικούς όρους συναλλαγών που προτάθηκαν στον καταναλωτή από τον αντισυμβαλλόμενό του.

[...]»

13 Το άρθρο 385² του αστικού κώδικα ορίζει:

«Το συμβατό των ρητρών μιας συμβάσεως με τα χρηστά ήθη εκτιμάται με βάση την κατάσταση κατά τον χρόνο συνάψεως της συμβάσεως, λαμβανομένου υπόψη του περιεχομένου της, των περιστάσεων που περιβάλλουν τη σύναψή της, καθώς και των λοιπών συμβάσεων που συνδέονται με τη σύμβαση στην οποία περιλαμβάνονται οι διατάξεις που αποτελούν αντικείμενο της εκτιμήσεως.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

14 Στις 14 Νοεμβρίου 2008 οι δανειολήπτες συνήψαν, ως καταναλωτές, σύμβαση ενυπόθηκου δανείου με τη Raiffeisen. Η σύμβαση αυτή ήταν εκπεφρασμένη σε πολωνικά ζλότι (PLN), αλλά με ρήτρα υπολογισμού σε αξία ξένου νομίσματος, ήτοι σε ελβετικό φράγκο (CHF), η δε διάρκεια του δανείου αυτού ήταν 480 μήνες (40 έτη).

15 Οι κανόνες περί μετατροπής του εγχώριου νομίσματος στο εν λόγω ξένο νόμισμα καθορίζονταν από τον κανονισμό περί χορηγήσεως ενυπόθηκων δανείων που χρησιμοποιούσε η Raiffeisen και ο οποίος ενσωματώθηκε στην εν λόγω σύμβαση.

16 Η παράγραφος 7, σημείο 4, του εν λόγω κανονισμού προβλέπει, κατ' ουσίαν, ότι η διάθεση του επίμαχου στην κύρια δίκη δανείου πραγματοποιείται σε PLN επί τη βάσει συναλλαγματικής ισοτιμίας τουλάχιστον ίσης προς την τιμή αγοράς PLN-CHF η οποία μνημονεύεται στο δελτίο συναλλαγματικών ισοτιμιών που εφαρμόζεται στην εν λόγω τράπεζα κατά τον χρόνο αποδεσμεύσεως των κεφαλαίων, το δε εισέτι ανεξόφλητο ποσό του δανείου αυτού εκφράζεται σε CHF βάσει της ισοτιμίας αυτής. Κατά την παράγραφο 9, σημείο 2, του ίδιου κανονισμού, οι μηνιαίες δόσεις αποπληρωμής του εν λόγω δανείου εκφράζονται σε CHF και αφαιρούνται από τον τραπεζικό

λογαριασμό σε PLN κατά την ημερομηνία κατά την οποία τα ποσά αυτά καθίστανται ληξιπρόθεσμα, αυτή τη φορά βάσει της τιμής πωλήσεως PLN-CHF που αναγράφεται στο εν λόγω δελτίο συναλλαγματικών ισοτιμιών.

- 17 Το επιτόκιο του επίμαχου στην κύρια δίκη δανείου είχε καθορισθεί επί τη βάσει κυμαινόμενου επιτοκίου, το οποίο οριζόταν ως το άθροισμα του επιτοκίου αναφοράς LIBOR CHF 3M και του συνήθους περιθωρίου κέρδους της Raiffeisen.
- 18 Οι δανειολήπτες άσκησαν αγωγή ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου με κύριο αίτημα την αναγνώριση της ακυρότητας της επίμαχης στην κύρια δίκη συμβάσεως δανείου, για τον λόγο ότι οι ρήτρες που αφορούν τον μηχανισμό μετατροπής του εγχώριου νομίσματος σε ξένο νόμισμα ο οποίος περιγράφεται στη σκέψη 16 της παρούσας αποφάσεως είναι, κατά την άποψή τους, καταχρηστικές. Συναφώς, υποστηρίζουν ότι οι ρήτρες αυτές είναι παράνομες καθόσον επιτρέπουν στη Raiffeisen να καθορίζει ελεύθερα και αυθαίρετα τη συναλλαγματική ισοτιμία. Κατά συνέπεια, η τράπεζα αυτή καθόριζε μονομερώς το ύψος του υπολοίπου του δανείου αυτού που ήταν εκπεφρασμένο σε CHF, καθώς και το ύψος των μηνιαίων δόσεων που ήταν εκπεφρασμένο σε PLN. Άπαξ καταργηθούν οι εν λόγω ρήτρες, θα είναι αδύνατο να καθορισθεί η προσήκουσα συναλλαγματική ισοτιμία, οπότε η σύμβαση δεν θα μπορεί να εξακολουθήσει να υφίσταται.
- 19 Επικουρικώς, ισχυρίζονται ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη σύμβαση δανείου θα μπορούσε να εκτελεστεί χωρίς τις ρήτρες αυτές επί τη βάσει του ποσού του εκπεφρασμένου σε PLN δανείου και του προβλεπόμενου στη σύμβαση αυτή επιτοκίου που στηρίζεται στο κυμαινόμενο επιτόκιο LIBOR και στο σύνηθες περιθώριο κέρδους της τράπεζας.
- 20 Η Raiffeisen, μολονότι αρνείται τον καταχρηστικό χαρακτήρα των οικείων ρητρών, ισχυρίζεται ότι, μετά την ενδεχόμενη απάλειψη των ρητρών αυτών, τα μέρη εξακολουθούν να δεσμεύονται από τις λοιπές διατάξεις της επίμαχης στην κύρια δίκη συμβάσεως δανείου. Αντί των καταργηθεισών ρητρών και ελλείψει κανόνων ενδοτικού δικαίου σχετικά με τον τρόπο καθορισμού της συναλλαγματικής ισοτιμίας, θα πρέπει να εφαρμοστούν οι γενικές αρχές που προβλέπονται στα άρθρα 56, 65 και 354 του αστικού κώδικα.
- 21 Επιπλέον, η ως άνω τράπεζα δεν θεωρεί ότι η απάλειψη των εν λόγω ρητρών μπορεί να έχει ως συνέπεια την εκτέλεση της επίμαχης στην κύρια δίκη συμβάσεως δανείου ως δανείου εκπεφρασμένου σε PLN με ταυτόχρονη εφαρμογή του επιτοκίου που καθορίζεται βάσει του LIBOR. Η προσφυγή στο LIBOR CHF, η οποία συμφωνήθηκε από τους διαδίκους, αντί του υψηλότερου επιτοκίου που προβλεπόταν για το PLN, ήτοι του WIBOR, απέρρευε, κατά την άποψή της, μόνον από το γεγονός της συμπεριλήψεως του μηχανισμού μετατροπής του εγχώριου νομίσματος σε ξένο νόμισμα ο οποίος προβλέπεται στις εν λόγω ρήτρες.
- 22 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι οι συμβάσεις δανείου με ρήτρα υπολογισμού σε αξία ξένου νομίσματος, όπως οι επίμαχες, έχουν εξελιχθεί στην πράξη. Η έννοια μιας τέτοιας συμβάσεως δανείου εισήχθη στην πολωνική νομοθεσία μόλις το 2011, η οποία, πάντως, προβλέπει απλώς την υποχρέωση ορισμού στη σύμβαση των ειδικών κανόνων που καθορίζουν, μεταξύ άλλων, τον μηχανισμό μετατροπής του εγχώριου νομίσματος σε ξένο νόμισμα.
- 23 Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει, όσον αφορά τις ρήτρες που προβλέπει η επίμαχη σύμβαση δανείου, ότι εκκινεί από τη διαπίστωση ότι οι ρήτρες αυτές είναι καταχρηστικές και, επομένως, δεν δεσμεύουν τους δανειολήπτες.
- 24 Το δικαστήριο αυτό επισημαίνει ότι, χωρίς τις εν λόγω ρήτρες, είναι αδύνατο να προσδιορισθεί η συναλλαγματική ισοτιμία και, επομένως, να εκτελεστεί η επίμαχη σύμβαση δανείου. Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, κατ' αρχάς, παραπέμποντας στην απόφαση της 30ής Απριλίου 2014, Kásler και Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282), αν, σε περίπτωση κατά την οποία η ακύρωση της συμβάσεως αυτής είναι δυσμενής για τον καταναλωτή, επιτρέπεται η συμπλήρωση του κενού της εν

λόγω συμβάσεως βάσει εθνικών διατάξεων οι οποίες δεν είναι ενδοτικού δικαίου, αλλά γενικού χαρακτήρα και οι οποίες παραπέμπουν σε κανόνες κοινωνικής συμβιώσεως και σε συναλλακτικά ήθη, όπως οι προβλεπόμενοι στα άρθρα 56 και 354 του αστικού κώδικα. Μολονότι οι κανόνες αυτοί και τα συναλλακτικά αυτά ήθη καθιστούν δυνατό να θεωρηθεί ότι η εφαρμοστέα συναλλαγματική ισοτιμία είναι αυτή που εφαρμόζεται από τη Raiffeisen, όπως προκύπτει από τις αμφισβητούμενες ρήτρες, εντούτοις θα μπορούσε επίσης να γίνει δεκτό, κατά το αιτούν δικαστήριο, ότι πρόκειται για την ισοτιμία της αγοράς ή για την ισοτιμία που καθορίζεται από την κεντρική τράπεζα.

- 25 Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο ερώτημα αυτό, το εν λόγω δικαστήριο διερωτάται επιπλέον αν, σε περίπτωση κατά την οποία το δικαστήριο κρίνει ότι η ακύρωση συμβάσεως θα παρήγε δυσμενή αποτελέσματα για τον καταναλωτή, έχει την ευχέρεια να διατηρήσει σε ισχύ την περιλαμβανόμενη στη σύμβαση αυτή καταχρηστική ρήτρα, μολονότι ο καταναλωτής δεν εξέφρασε την πρόθεσή του να δεσμευθεί από την εν λόγω ρήτρα.
- 26 Το αιτούν δικαστήριο παρατηρεί, στη συνέχεια, ότι, προκειμένου να διαπιστωθεί αν η ακύρωση συμβάσεως παράγει δυσμενή αποτελέσματα για τον καταναλωτή, είναι αναγκαίο να καθοριστούν τα κριτήρια εκτιμήσεως των αποτελεσμάτων αυτών και, ιδίως, το χρονικό σημείο κατά το οποίο πρέπει αυτά να εκτιμηθούν. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται επίσης αν μπορεί να προβεί στην εκτίμηση των αποτελεσμάτων που παράγει η ακύρωση της οικείας συμβάσεως αντιθέτως προς τη βούληση του καταναλωτή, ήτοι αν ο καταναλωτής μπορεί να αντιταχθεί στη συμπλήρωση της εν λόγω συμβάσεως ή στον καθορισμό του τρόπου εκτελέσεώς της βάσει κανόνων που περιέχουν γενικές ρήτρες στην περίπτωση που, παρά την αντίθετη γνώμη του καταναλωτή, θεωρεί ότι θα μπορούσε να είναι ευνοϊκότερη για τον καταναλωτή αυτόν η συμπλήρωση της εν λόγω συμβάσεως αντί της ακυρώσεώς της.
- 27 Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, τέλος, ως προς την ερμηνεία των όρων «εάν μπορεί να υπάρξει και χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες» του άρθρου 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13. Το εν λόγω δικαστήριο εκθέτει ότι η διατήρηση σε ισχύ της επίμαχης στην κύρια δίκη συμβάσεως δανείου, υπό την τροποποιημένη μορφή που εκτίθεται στη σκέψη 19 της παρούσας αποφάσεως, ακόμη και εάν η διατήρηση αυτή δεν είναι αντικειμενικώς ανέφικτη, θα μπορούσε να προσκρούει στις γενικές αρχές που περιορίζουν τη συμβατική ελευθερία και προβλέπονται από το πολωνικό δίκαιο και, μεταξύ άλλων, από το άρθρο 353¹ του αστικού κώδικα, δεδομένου ότι είναι αναμφισβήτητο ότι ο μηχανισμός μετατροπής του εγχώριου νομίσματος σε ξένο νόμισμα του δανείου αυτού συνιστά τη μόνη βάση του επιτοκίου που στηρίζεται στο επιτόκιο LIBOR CHF όπως συμφωνήθηκε από τους διαδίκους κατά τη σύναψη της εν λόγω συμβάσεως.
- 28 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Sąd Okręgowy w Warszawie (πρωτοδικείο περιφέρειας Βαρσοβίας, Πολωνία) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:
- 1) Πρέπει το άρθρο 1, παράγραφος 2, και το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας [93/13] να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι, όταν η διαπίστωση του καταχρηστικού χαρακτήρα ορισμένων συμβατικών ρητρών που διέπουν τον τρόπο εκπληρώσεως των παροχών (το ύψος τους) από τα μέρη οδηγεί σε ακυρότητα ολόκληρης της συμβάσεως εις βάρος του καταναλωτή, τα κενά της συμβάσεως δύνανται να καλυφθούν, όχι διά της εφαρμογής διατάξεων ενδοτικού δικαίου, που αντικαθιστούν άμεσα την καταχρηστική ρήτρα, αλλά διά της εφαρμογής διατάξεων του εσωτερικού δικαίου που καθορίζουν τις έννομες συνέπειες που αναπτύσσει μια δικαιοπραξία βάσει και των αρχών της επεικειίας (της κοινωνικής συμβιώσεως) ή των συναλλακτικών ηθών;
 - 2) Πρέπει ενδεχομένως να καθορίζονται οι συνέπειες της ακυρότητας ολόκληρης της συμβάσεως για τον καταναλωτή βάσει των περιστάσεων που συνέτρεχαν κατά τη σύναψή της ή βάσει των περιστάσεων που συντρέχουν κατά τον χρόνο που ανέκυψε η ένδικη διαφορά μεταξύ των μερών

ως προς την εγκυρότητα της οικείας ρήτηρας (επίκληση του καταχρηστικού χαρακτήρα της ρήτηρας αυτής από τον καταναλωτή), και ποια σημασία πρέπει να προσδοθεί στην άποψη του καταναλωτή κατά την πορεία μιας τέτοιας ένδικης διαφοράς;

- 3) Δύνανται να εξακολουθήσουν να ισχύουν συμβατικοί όροι που συνιστούν καταχρηστικές ρήτρες υπό την έννοια της οδηγίας [93/13], εφόσον η διατήρησή τους θα ήταν, κατά τον χρόνο της δικαστικής διαγνώσεως της διαφοράς, αντικειμενικά επωφελής για τον καταναλωτή;
- 4) Επιτρέπεται, υπό το πρίσμα του άρθρου 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, να οδηγήσει η διαπίστωση του καταχρηστικού χαρακτήρα των συμβατικών ρητρών, που ρυθμίζουν το ύψος της παροχής και τον τρόπο εκπληρώσεως της από τα μέρη, σε μια κατάσταση στην οποία η έννομη σχέση, όπως διαμορφώνεται από τη σύμβαση μετά την απαλοιφή των καταχρηστικών ρητρών, να μην ανταποκρίνεται πλέον στη βούληση των μερών ως προς την κύρια παροχή; Επιτρέπεται, ιδίως, παρά τη διαπίστωση του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτηρας να εξακολουθήσουν να εφαρμόζονται άλλοι συμβατικοί όροι που δεν κρίθηκαν καταχρηστικοί, οι οποίοι διέπουν την κύρια υποχρέωση παροχής του καταναλωτή και οι οποίοι κατά τη συμφωνία των μερών (όπως αποτυπώθηκε στη σύμβαση) είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένοι από πλευράς περιεχομένου με τη ρήτρα που αμφισβητείται από τον καταναλωτή;»

Η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

- 29 Με δικόγραφο που κατέθεσε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 24 Ιουνίου 2019, η Raiffeisen ζήτησε να διαταχθεί η επανάληψη της προφορικής διαδικασίας. Με δικόγραφο που κατέθεσε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 4 Σεπτεμβρίου 2019, η διάδικος αυτή ανέπτυξε τους λόγους στους οποίους στηρίζεται το αίτημά της περί επαναλήψεως.
- 30 Προς στήριξη του αιτήματος αυτού, η Raiffeisen υποστηρίζει, κατ' ουσίαν, ότι ο γενικός εισαγγελέας έκρινε εσφαλμένως, με τις προτάσεις του, κατ' αρχάς, ότι το πολωνικό δίκαιο δεν περιέχει καμία συμπληρωματική νομοθεσία που να ορίζει απευθείας τους κανόνες νομισματικής μετατροπής, ενώ ένας τέτοιος κανόνας εισήχθη στο άρθρο 358, παράγραφος 2, του αστικού κώδικα, εν συνεχεία, ότι ο εθνικός δικαστής καλείται να «διαπλάσσει» τη σύμβαση και να προβεί σε «ερμηνεία ή δημιουργία» κατά τον καθορισμό του περιεχομένου της συμβάσεως, ενώ, στην Πολωνία, η ισχύουσα πρακτική συνίσταται στην εφαρμογή της μέσης ισοτιμίας της κεντρικής τράπεζας και, τέλος, ότι η ακύρωση συμβάσεως δανείου έχει κατ' αρχήν ως συνέπεια να καθίσταται αμέσως απαιτητό το οφειλόμενο υπόλοιπο, ενώ το πολωνικό δίκαιο προβλέπει άλλα είδη συνεπειών της ακυρώσεως μιας τέτοιας συμβάσεως, πολύ βαρύτερα για τον καταναλωτή. Η διάδικος αυτή υποστηρίζει επίσης ότι, εάν γινόταν δεκτό, όπως προτείνει ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 41 των προτάσεών του, ότι σύμβαση δανείου συνδεδεμένη με το CHF, όπως αυτή της κύριας δίκης, μπορεί να μετατραπεί σε σύμβαση η οποία δεν θα ήταν πλέον συνδεδεμένη με το νόμισμα αυτό, ενώ ταυτόχρονα θα εξακολουθούσε να υπόκειται στο επιτόκιο που ισχύει για αυτό το τελευταίο, τούτο θα είχε δυσανάλογης εκτάσεως αρνητικές συνέπειες για τον πολωνικό τραπεζικό τομέα.
- 31 Κατά το άρθρο 83 του Κανονισμού Διαδικασίας, το Δικαστήριο μπορεί οποτεδήποτε, αφού ακούσει τον γενικό εισαγγελέα, να διατάξει την επανάληψη της προφορικής διαδικασίας, ιδίως αν κρίνει ότι δεν έχει διαφωτιστεί επαρκώς, ή όταν ένας διάδικος, μετά τη λήξη της διαδικασίας αυτής, επικαλείται νέο πραγματικό περιστατικό δυνάμενο να ασκήσει αποφασιστική επιρροή επί της αποφάσεως του Δικαστηρίου, ή ακόμη όταν, προς επίλυση της διαφοράς, το Δικαστήριο χρειάζεται να στηριχθεί σε επιχείρημα επί του οποίου δεν διεξήχθη συζήτηση μεταξύ των διαδίκων ή των κατά το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενδιαφερομένων.
- 32 Εν προκειμένω, το Δικαστήριο, αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα, κρίνει ότι έχει στη διάθεσή του όλα τα αναγκαία στοιχεία προκειμένου να αποφανθεί. Συναφώς, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι τα στοιχεία που προβάλλει η Raiffeisen δεν αποτελούν νέα πραγματικά περιστατικά δυνάμενα να

ασκήσουν αποφασιστική επιρροή επί της αποφάσεως του Δικαστηρίου κατά την έννοια του άρθρου 83 του Κανονισμού Διαδικασίας. Πράγματι, τα στοιχεία αυτά θα μπορούσαν, όσον αφορά την ερμηνεία του πολωνικού δικαίου, να είναι κρίσιμα στην καλύτερη περίπτωση για την απόφαση που θα εκδώσει το αιτούν δικαστήριο. Αντιθέτως, δεν είναι κρίσιμα προκειμένου να δοθούν απαντήσεις σε ερωτήματα όπως αυτά που έχει θέσει το εν λόγω δικαστήριο. Περαιτέρω, τα στοιχεία σχετικά με τον στερούμενο αναλογικότητας χαρακτήρα της μετατροπής της συμβάσεως όπως αυτή περιγράφηκε από τη Raiffeisen απλώς αναπτύσσουν τις γραπτές παρατηρήσεις που έχει ήδη καταθέσει.

- 33 Υπ' αυτές τις συνθήκες, δεν συντρέχει λόγος να διαταχθεί η επανάληψη της προφορικής διαδικασίας.

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του τέταρτου ερωτήματος

- 34 Με το τέταρτο ερώτημά του, στο οποίο πρέπει να δοθεί πρώτα απάντηση, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπει σε εθνικό δικαστήριο, αφού διαπιστώσει τον καταχρηστικό χαρακτήρα ορισμένων ρητρών δανειακής συμβάσεως με ρήτρα υπολογισμού σε αξία ξένου νομίσματος και με επιτόκιο άμεσα συνδεδεμένο με το διατραπεζικό επιτόκιο του συγκεκριμένου νομίσματος, να κρίνει, σύμφωνα με το εσωτερικό του δίκαιο, ότι η σύμβαση αυτή δεν μπορεί να εξακολουθήσει να υφίσταται χωρίς τις ρήτρες αυτές για τον λόγο ότι η απάλειψή τους θα είχε ως συνέπεια τη μεταβολή της φύσεως του κυρίου αντικείμενου της εν λόγω συμβάσεως.
- 35 Συναφώς, από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι οι ρήτρες που έχουν προσβληθεί από τους δανειολήπτες αφορούν τον μηχανισμό του επίμαχου στην κύρια δίκη δανείου περί μετατροπής του εγχώριου νομίσματος στο συγκεκριμένο ξένο νόμισμα, η δε μετατροπή αυτή πραγματοποιείται κατά τέτοιο τρόπο ώστε οι δανειολήπτες να επιβαρύνονται με το κόστος της συναλλαγματικής διαφοράς μεταξύ της τιμής αγοράς του εν λόγω ξένου νομίσματος που χρησιμοποιείται για την αποδέσμευση των κεφαλαίων και της τιμής πώλησής του εν λόγω νομίσματος που χρησιμοποιείται για τις μηνιαίες δόσεις αποπληρωμής. Δεδομένου ότι το αιτούν δικαστήριο διαπίστωσε τον καταχρηστικό χαρακτήρα των ρητρών αυτών, διερωτάται ως προς τη δυνατότητα να διατηρηθεί σε ισχύ η επίμαχη στην κύρια δίκη σύμβαση δανείου χωρίς τις εν λόγω ρήτρες, στο μέτρο που η εκτέλεση της συμβάσεως αυτής, άπαξ απαλειφθεί ο επιλεγείς μηχανισμός της μετατροπής του εγχώριου νομίσματος σε ξένο νόμισμα, θα κατέληγε στην εκτέλεση άλλου είδους συμβάσεως από αυτήν που έχουν συνάψει οι διάδικοι.
- 36 Συγκεκριμένα, κατά το ως άνω δικαστήριο, στην περίπτωση αυτή η επίμαχη στην κύρια δίκη σύμβαση δανείου δεν θα στηριζόταν πλέον στη μετατροπή του εγχώριου νομίσματος στο εν λόγω νόμισμα, ενώ το επιτόκιο θα εξακολουθούσε να στηρίζεται στο χαμηλότερο επιτόκιο που ισχύει για το ίδιο αυτό ξένο νόμισμα. Μια τέτοια μεταβολή, η οποία θα επηρέαζε το κύριο αντικείμενο της συμβάσεως αυτής, θα μπορούσε να προσκρούει στις γενικές αρχές οι οποίες περιορίζουν τη συμβατική ελευθερία και τις οποίες προβλέπει το πολωνικό δίκαιο, ιδίως δε στο άρθρο 353¹ του αστικού κώδικα.
- 37 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι το σύστημα προστασίας που θέτει σε εφαρμογή η οδηγία 93/13 στηρίζεται στο σκεπτικό ότι ο καταναλωτής βρίσκεται σε υποδεέστερη θέση έναντι του επαγγελματία, όσον αφορά τόσο τη διαπραγματευτική ισχύ όσο και το επίπεδο πληροφόρησης, κατάσταση η οποία τον υποχρεώνει να προσχωρήσει στους όρους που έχει καταρτίσει εκ των προτέρων ο επαγγελματίας, αδυνατώντας να επηρεάσει το περιεχόμενό τους. Λαμβάνοντας υπόψη την υποδεέστερη αυτή θέση, η οδηγία αυτή υποχρεώνει τα κράτη μέλη να προβλέπουν μηχανισμό που να διασφαλίζει ότι όσες συμβατικές ρήτρες δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως μπορούν να

ελέγχονται προκειμένου να διαπιστωθεί ο ενδεχόμενος καταχρηστικός τους χαρακτήρας (πρβλ. απόφαση της 26ης Μαρτίου 2019, *Abanca Corporación Bancaria και Bankia*, C-70/17 και C-179/17, EU:C:2019:250, σκέψεις 49 και 50).

- 38 Στο πλαίσιο αυτό, το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 προβλέπει ότι οι καταχρηστικές ρήτρες συμβάσεως συναφθείσας μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή, τηρουμένων των σχετικών όρων της εθνικής νομοθεσίας, δεν δεσμεύουν τους καταναλωτές, ενώ η σύμβαση εξακολουθεί να δεσμεύει τους συμβαλλόμενους υπό τους ίδιους όρους, εάν μπορεί να εξακολουθήσει να υφίσταται και χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες.
- 39 Κατά πάγια νομολογία, η διάταξη αυτή, ιδίως δε η δεύτερη ημιπερίοδος της, δεν έχει ως σκοπό την ακύρωση όλων των συμβάσεων που περιέχουν καταχρηστικές ρήτρες, αλλά την αντικατάσταση της τυπικής ισορροπίας που εγκαθιδρύει η σύμβαση μεταξύ των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων με μια ουσιαστική ισορροπία, δυνάμενη να αποκαταστήσει τη μεταξύ τους ισότητα, με τη διευκρίνιση ότι η επίμαχη σύμβαση πρέπει, κατ' αρχήν, να εξακολουθήσει να υφίσταται χωρίς άλλη τροποποίηση πλην της προκύπτουσας από την απάλειψη των καταχρηστικών ρητρών. Εάν η τελευταία αυτή προϋπόθεση πληρούται, η επίμαχη σύμβαση μπορεί, δυνάμει του άρθρου 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, να διατηρηθεί σε ισχύ κατά το μέτρο που, βάσει των κανόνων του εσωτερικού δικαίου, η διατήρηση σε ισχύ της συμβάσεως χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες είναι νομικώς εφικτή, στοιχείο το οποίο πρέπει να εξετάζεται βάσει αντικειμενικής προσεγγίσεως (πρβλ. απόφαση της 14ης Μαρτίου 2019, *Dunai*, C-118/17, EU:C:2019:207, σκέψεις 40 και 51, καθώς και της 26ης Μαρτίου 2019, *Abanca Corporación Bancaria και Bankia*, C-70/17 και C-179/17, EU:C:2019:250, σκέψη 57).
- 40 Ως εκ τούτου, το άρθρο 6, παράγραφος 1, δεύτερη ημιπερίοδος, της οδηγίας 93/13 δεν ορίζει το ίδιο τα κριτήρια που διέπουν τη δυνατότητα διατηρήσεως σε ισχύ της συμβάσεως χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες, αλλά αφήνει στην εθνική έννομη τάξη τη μέριμνα να τα καθορίσει σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης, όπως επίσης επισήμανε, κατ' ουσίαν, ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 54 των προτάσεων του. Συνεπώς, η δυνατότητα διατηρήσεως σε ισχύ μιας συμβάσεως της οποίας ορισμένες ρήτρες ακυρώθηκαν πρέπει να εξετάζεται κατ' αρχήν, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης καταστάσεως, βάσει των κριτηρίων που προβλέπει το εθνικό δίκαιο.
- 41 Όσον αφορά τα όρια που χαράσσει το δίκαιο της Ένωσης και τα οποία πρέπει να τηρούνται, στο πλαίσιο αυτό, από το εθνικό δίκαιο, πρέπει να διευκρινισθεί, μεταξύ άλλων, ότι, συμφώνως προς την αναφερθείσα στη σκέψη 39 της παρούσας αποφάσεως αντικειμενική προσέγγιση, δεν μπορεί η κατάσταση στην οποία τελεί ο ένας από τους συμβαλλόμενους να θεωρείται, στο εθνικό δίκαιο, ως το αποφασιστικό κριτήριο για τη μελλοντική τύχη της συμβάσεως (πρβλ. απόφαση της 15ης Μαρτίου 2012, *Pereničová και Perenič*, C-453/10, EU:C:2012:144, σκέψη 32).
- 42 Στη διαφορά της κύριας δίκης, το αιτούν δικαστήριο φαίνεται να μην αποκλείει μεν ότι, μετά την απάλειψη και μόνον των ρητρών που αφορούν τη συναλλαγματική διαφορά, η επίμαχη στην κύρια δίκη σύμβαση δανείου μπορεί, κατ' αρχήν, να διατηρηθεί σε ισχύ σε τροποποιημένη μορφή όπως αυτή που περιγράφεται στη σκέψη 36 της παρούσας αποφάσεως, πλην όμως διατηρεί αμφιβολίες ως προς το αν το εσωτερικό του δίκαιο επιτρέπει μια τέτοια τροποποίηση της συμβάσεως αυτής.
- 43 Ωστόσο, όπως προκύπτει από τα προεκτεθέντα στις σκέψεις 40 και 41 της παρούσας αποφάσεως, αν ένα εθνικό δικαστήριο κρίνει ότι, κατ' εφαρμογήν των σχετικών διατάξεων του εσωτερικού του δικαίου, η διατήρηση σε ισχύ συμβάσεως χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες τις οποίες αυτή περιέχει δεν είναι δυνατή, το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 δεν απαγορεύει κατ' αρχήν την ακύρωση της εν λόγω συμβάσεως.
- 44 Τούτο ισχύει κατά μείζονα λόγο, υπό περιστάσεις όπως αυτές της υποθέσεως της κύριας δίκης, καθόσον από τα στοιχεία που παρέσχε το αιτούν δικαστήριο, όπως συνοψίζονται στις σκέψεις 35 και 36 της παρούσας αποφάσεως, φαίνεται να προκύπτει ότι η ακύρωση των προσβαλλόμενων από

τους δανειολήπτες ρητρών θα οδηγούσε όχι μόνο στην απάλειψη του μηχανισμού μετατροπής του εγχώριου νομίσματος σε ξένο νόμισμα καθώς και της διαφοράς συναλλαγματικής ισοτιμίας, αλλά, εμμέσως, και στην εξαφάνιση του συναλλαγματικού κινδύνου, ο οποίος συνδέεται άμεσα με τη σύνδεση του επίμαχου στην κύρια δίκη δανείου με ξένο νόμισμα. Συναφώς, το Δικαστήριο έχει ήδη αποφανθεί ότι οι ρήτρες που αφορούν τον συναλλαγματικό κίνδυνο καθορίζουν το κύριο αντικείμενο της συμβάσεως δανείου, όπως η επίμαχη στο πλαίσιο της κύριας δίκης, οπότε η αντικειμενική δυνατότητα της διατηρήσεως σε ισχύ της επίμαχης στην κύρια δίκη συμβάσεως δανείου φαίνεται, υπό τις περιστάσεις αυτές, αβέβαιη (πρβλ. απόφαση της 14ης Μαρτίου 2019, Dunai, C-118/17, EU:C:2019:207, σκέψεις 48 και 52 καθώς και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

- 45 Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω σκέψεων, στο τέταρτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι δεν απαγορεύει σε εθνικό δικαστήριο, αφού διαπιστώσει τον καταχρηστικό χαρακτήρα ορισμένων ρητρών συμβάσεως δανείου συνδεδεμένου με ξένο νόμισμα και με επιτόκιο το οποίο συνδέεται άμεσα με το διατραπεζικό επιτόκιο του οικείου ξένου νομίσματος, να κρίνει, σύμφωνα με το εσωτερικό του δίκαιο, ότι η σύμβαση αυτή δεν μπορεί να εξακολουθήσει να υφίσταται χωρίς τις ρήτρες αυτές για τον λόγο ότι η απάλειψή τους θα είχε ως συνέπεια τη μεταβολή της φύσεως του κυρίου αντικειμένου της εν λόγω συμβάσεως.

Επί του δεύτερου ερωτήματος

- 46 Με το δεύτερο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι, αφενός, οι συνέπειες επί της καταστάσεως του καταναλωτή που προκαλούνται από την ακύρωση συμβάσεως στο σύνολό της, όπως αυτές εξετάστηκαν στην απόφαση της 30ής Απριλίου 2014, Kásler και Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282), πρέπει να εκτιμηθούν με γνώμονα τις υφιστάμενες κατά τον χρόνο συνάψεως της συμβάσεως αυτής περιστάσεις, και όχι τις υφιστάμενες ή προβλέψιμες κατά τον χρόνο της διαφοράς περιστάσεις και ότι, αφετέρου, για τους σκοπούς της εκτιμήσεως αυτής, η βούληση που εξέφρασε συναφώς ο καταναλωτής έχει καθοριστική σημασία.
- 47 Συναφώς, όπως προκύπτει από την απάντηση στο τέταρτο ερώτημα, αν το αιτούν δικαστήριο κρίνει, σύμφωνα με το εσωτερικό του δίκαιο, ότι δεν είναι δυνατόν να διατηρηθεί σε ισχύ η επίμαχη σύμβαση δανείου μετά την απάλειψη των καταχρηστικών ρητρών που περιλαμβάνει, η σύμβαση αυτή δεν θα μπορεί κατ' αρχήν να εξακολουθήσει να υφίσταται, κατά την έννοια του άρθρου 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, και, επομένως, θα πρέπει να ακυρωθεί.
- 48 Εντούτοις, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το εν λόγω άρθρο 6, παράγραφος 1, δεν αντιτίθεται στη δυνατότητα αντικαταστάσεως από το εθνικό δικαστήριο μιας καταχρηστικής ρήτρας με εθνική διάταξη που είναι ενδοτικού δικαίου ή που εφαρμόζεται σε περίπτωση συμφωνίας των μερών που συμβλήθηκαν στην επίμαχη σύμβαση, πλην όμως η δυνατότητα αυτή περιορίζεται μόνο στις περιπτώσεις στις οποίες η απάλειψη της εν λόγω καταχρηστικής ρήτρας θα υποχρέωνε τον δικαστή να ακυρώσει τη σύμβαση αυτή στο σύνολό της, εκθέτοντας με τον τρόπο αυτόν τον καταναλωτή σε ιδιαιτέρως επιζήμιες συνέπειες, με αποτέλεσμα να περιάγεται σε δυσμενή θέση (πρβλ. αποφάσεις της 30ής Απριλίου 2014, Kásler και Káslerné Rábai, C-26/13, EU:C:2014:282, σκέψεις 80 έως 84, και της 26ης Μαρτίου 2019, Abanca Corporación Bancaria και Bankia, C-70/17 και C-179/17, EU:C:2019:250, σκέψη 64).
- 49 Όσον αφορά, πρώτον, το χρονικό σημείο κατά το οποίο οι συνέπειες αυτές πρέπει να εκτιμώνται, πρέπει να τονιστεί ότι η εν λόγω δυνατότητα αντικαταστάσεως δικαιολογείται πλήρως με γνώμονα τον σκοπό του άρθρου 6, παράγραφος 1, δεδομένου ότι η οδηγία 93/13 συνίσταται, όπως υπομνήσθηκε στη σκέψη 39 της παρούσας αποφάσεως, στην προστασία του καταναλωτή διά της αποκαταστάσεως της ισότητας μεταξύ του καταναλωτή και του επαγγελματία (πρβλ. απόφαση της 26ης Μαρτίου 2019, Abanca Corporación Bancaria και Bankia, C-70/17 και C-179/17, EU:C:2019:250, σκέψη 57).

- 50 Πάντως, δεδομένου ότι η εν λόγω δυνατότητα αντικαταστάσεως χρησιμεύει για να διασφαλίσει την εκπλήρωση της προστασίας του καταναλωτή, διαφυλάσσοντας τα συμφέροντά του κατά των ενδεχομένως επιζήμιων συνεπειών που μπορεί να προκύψουν από την ακύρωση της επίμαχης συμβάσεως στο σύνολό της, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι οι συνέπειες αυτές πρέπει κατ' ανάγκη να εκτιμώνται σε σχέση με τις υφιστάμενες ή δυνάμενες να προβλεφθούν κατά τον χρόνο της διαφοράς περιστάσεις.
- 51 Πράγματι, η προστασία του καταναλωτή μπορεί να διασφαλιστεί μόνον αν ληφθούν υπόψη τα πραγματικά και, επομένως, ενεστώτα συμφέροντά του και όχι τα συμφέροντα που είχε υπό τις υφιστάμενες κατά τον χρόνο συνάψεως της επίμαχης συμβάσεως περιστάσεις, όπως επισήμανε, κατ' ουσίαν, και ο γενικός εισαγγελέας στα σημεία 62 και 63 των προτάσεών του. Κατά τον ίδιο τρόπο, οι συνέπειες έναντι των οποίων πρέπει να προστατεύονται τα συμφέροντα αυτά είναι οι συνέπειες που όντως θα επέρχονταν, υπό τις υφιστάμενες ή δυνάμενες να προβλεφθούν κατά τον χρόνο της διαφοράς περιστάσεις, στην περίπτωση κατά την οποία το εθνικό δικαστήριο θα προέβαινε στην ακύρωση της συμβάσεως αυτής, και όχι εκείνες που θα προέκυπταν, κατά τον χρόνο συνάψεως της εν λόγω συμβάσεως, από την ακύρωσή της.
- 52 Η διαπίστωση αυτή δεν αναιρείται από το γεγονός, το οποίο επισημαίνει η Raiffeisen, ότι το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 συνδέει την εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας, «κατά τον χρόνο σύναψης της σύμβασης», με όλες τις περιστάσεις που περιέβαλαν τη σύναψή της, δεδομένου ότι ο σκοπός της εκτιμήσεως αυτής διαφέρει ουσιωδώς από τον σκοπό της εκτιμήσεως των συνεπειών που απορρέουν από ενδεχόμενη ακύρωση της συμβάσεως.
- 53 Δεύτερον, ως προς τη σημασία που πρέπει να αποδοθεί στη βούληση που εκφράζει ο καταναλωτής συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι το Δικαστήριο έχει διευκρινίσει, σε σχέση προς την υποχρέωση που υπέχει το εθνικό δικαστήριο να μην εφαρμόσει, εν ανάγκη αυτεπαγγέλτως, τις καταχρηστικές ρήτρες συμφώνως προς το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, ότι το δικαστήριο αυτό δεν οφείλει να μην εφαρμόσει την επίμαχη ρήτρα, εάν ο καταναλωτής, αφού ενημερωθεί από το εν λόγω δικαστήριο, δεν προτίθεται να προβάλει τον καταχρηστικό και μη δεσμευτικό της χαρακτήρα, δίνοντας επομένως ελεύθερη και εν επιγνώσει συναίνεση για την επίμαχη ρήτρα (πρβλ. απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 2013, Banif Plus Bank, C-472/11, EU:C:2013:88, σκέψεις 23, 27 και 35 καθώς και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).
- 54 Ως εκ τούτου, η οδηγία 93/13 δεν φτάνει μέχρι του σημείου να καταστήσει υποχρεωτικό το σύστημα προστασίας από τη χρήση καταχρηστικών ρητρών εκ μέρους των επαγγελματιών το οποίο καθιερώνει υπέρ των καταναλωτών. Κατά συνέπεια, όταν ο καταναλωτής επιλέγει να μην επικαλεσθεί το εν λόγω σύστημα προστασίας, το σύστημα αυτό δεν εφαρμόζεται.
- 55 Κατά ανάλογο τρόπο, στον βαθμό που το εν λόγω σύστημα προστασίας έναντι των καταχρηστικών ρητρών δεν έχει εφαρμογή εάν ο καταναλωτής αντιτίθεται σε αυτό, ο εν λόγω καταναλωτής πρέπει κατά μείζονα λόγο να έχει το δικαίωμα να αντιτάσσεται στην προστασία του, κατ' εφαρμογήν του ίδιου αυτού συστήματος, από τις επιζήμιες συνέπειες που προκαλούνται από την ακύρωση της συμβάσεως στο σύνολό της, όταν δεν επιθυμεί να επικαλεσθεί την προστασία αυτή.
- 56 Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι, αφενός, οι συνέπειες επί της καταστάσεως του καταναλωτή που προκαλούνται από την ακύρωση συμβάσεως στο σύνολό της, όπως αυτές εξετάσθηκαν στην απόφαση της 30ής Απριλίου 2014, Kásler και Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282), πρέπει να εκτιμώνται με γνώμονα τις υφιστάμενες ή δυνάμενες να προβλεφθούν κατά τον χρόνο της διαφοράς περιστάσεις και ότι, αφετέρου, στο πλαίσιο της εκτιμήσεως αυτής, η βούληση που εξέφρασε συναφώς ο καταναλωτής έχει καθοριστική σημασία.

Επί του πρώτου ερωτήματος

- 57 Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στη συμπλήρωση των κενών συμβάσεως, τα οποία προκαλούνται λόγω της απαλείψεως των καταχρηστικών ρητρών που περιέχονται σε αυτή, αποκλειστικώς και μόνον βάσει εθνικών διατάξεων γενικού χαρακτήρα οι οποίες προβλέπουν ότι οι έννομες συνέπειες δικαιοπραξίας συμπληρώνονται, ιδίως, από τις έννομες συνέπειες που απορρέουν από την αρχή της επεικειίας ή από τα συναλλακτικά ήθη.
- 58 Συναφώς, όπως υπομνήσθηκε στη σκέψη 48 της παρούσας αποφάσεως, το Δικαστήριο ερμήνευσε το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 υπό την έννοια ότι δεν εμποδίζει το εθνικό δικαστήριο, όταν η ακύρωση της συμβάσεως στο σύνολό της θα εξέθετε τον καταναλωτή σε ιδιαίτερες επιζήμιες συνέπειες, να θεραπεύσει την ακυρότητα των καταχρηστικών ρητρών που περιλαμβάνονται στη σύμβαση αυτή αντικαθιστώντας τις με εθνική διάταξη που είναι ενδοτικού δικαίου ή που εφαρμόζεται σε περίπτωση συμφωνίας των μερών που συμβλήθηκαν στην εν λόγω σύμβαση.
- 59 Πρέπει να τονιστεί ότι η εν λόγω δυνατότητα αντικαταστάσεως, που αποτελεί εξαίρεση από τον γενικό κανόνα κατά τον οποίον η επίμαχη σύμβαση εξακολουθεί να δεσμεύει τους συμβαλλόμενους μόνον εάν μπορεί να εξακολουθήσει να υφίσταται χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες που περιέχει, περιορίζεται στις εθνικές διατάξεις που είναι ενδοτικού δικαίου ή που εφαρμόζονται σε περίπτωση συμφωνίας των συμβαλλόμενων ερείδεται, μεταξύ άλλων, στην εκτίμηση ότι οι διατάξεις αυτές θεωρούνται μη περιέχουσες καταχρηστικές ρήτρες (πρβλ. αποφάσεις της 30ής Απριλίου 2014, Kásler και Káslerné Rábai, C-26/13, EU:C:2014:282, σκέψη 81, καθώς και της 26ης Μαρτίου 2019, Abanca Corporación Bancaria και Bankia, C-70/17 και C-179/17, EU:C:2019:250, σκέψη 59).
- 60 Πράγματι, θεωρείται ότι οι διατάξεις αυτές απηχούν την ισορροπία που θέλησε να καθιερώσει ο εθνικός νομοθέτης μεταξύ του συνόλου των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων σε ορισμένες συμβάσεις για τις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι συμβαλλόμενοι είτε δεν απέκλεισαν τον βασικό κανόνα τον οποίο προβλέπει ο εθνικός νομοθέτης για τις οικείες συμβάσεις είτε επέλεξαν ρητώς τη δυνατότητα εφαρμογής κανόνα θεσπισθέντος από τον εθνικό νομοθέτη προς τούτο.
- 61 Εντούτοις, εν προκειμένω, ακόμη και αν υποθεθεί ότι διατάξεις όπως αυτές στις οποίες παραπέμπει το αιτούν δικαστήριο, λαμβανομένου υπόψη του γενικού χαρακτήρα τους και της ανάγκης να καταστούν λειτουργικές, θα μπορούσαν λυσιτελώς να αντικαταστήσουν τις οικείες καταχρηστικές ρήτρες με απλή υποκατάσταση στην οποία προβαίνει το εθνικό δικαστήριο, δεν φαίνεται, εν πάση περιπτώσει, να έχουν αποτελέσει το αντικείμενο ειδικής εκτιμήσεως του νομοθέτη προς επίτευξη της ισορροπίας αυτής, οπότε οι διατάξεις αυτές δεν καλύπτονται από το τεκμήριο μη καταχρηστικού χαρακτήρα περί του οποίου γίνεται λόγος στο σημείο 59 της παρούσας αποφάσεως, όπως επίσης επισήμανε, κατ' ουσίαν, ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 73 των προτάσεών του.
- 62 Κατόπιν των ανωτέρω, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στη συμπλήρωση των κενών συμβάσεως, τα οποία προκαλούνται λόγω της απαλείψεως των καταχρηστικών ρητρών που περιέχονται σε αυτή, αποκλειστικώς και μόνον βάσει εθνικών διατάξεων γενικού χαρακτήρα οι οποίες προβλέπουν ότι οι έννομες συνέπειες δικαιοπραξίας συμπληρώνονται, ιδίως, από τις έννομες συνέπειες που απορρέουν από την αρχή της επεικειίας ή από τα συναλλακτικά ήθη και οι οποίες δεν αποτελούν διατάξεις ενδοτικού δικαίου ούτε διατάξεις που εφαρμόζονται σε περίπτωση συμφωνίας των συμβαλλομένων.

Επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος

- 63 Με το τρίτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στη διατήρηση σε ισχύ των καταχρηστικών ρητρών που περιλαμβάνονται σε σύμβαση, σε περίπτωση κατά την οποία η απάλειψή τους θα οδηγούσε στην ακύρωση της συμβάσεως αυτής, το δε δικαστήριο κρίνει ότι η ακύρωση αυτή θα είχε δυσμενείς συνέπειες για τον καταναλωτή.
- 64 Εκ προοιμίου, πρέπει να διευκρινιστεί ότι το ερώτημα αυτό αφορά την περίπτωση κατά την οποία δεν επιτρέπεται η αντικατάσταση των καταχρηστικών ρητρών σύμφωνα με τα όσα διαλαμβάνει η σκέψη 48 της παρούσας αποφάσεως.
- 65 Υπενθυμίζεται ότι το άρθρο 6, παράγραφος 1, πρώτη ημιπερίοδος, της οδηγίας 93/13 υποχρεώνει τα κράτη μέλη να προβλέπουν ότι οι καταχρηστικές ρήτρες «δεν δεσμεύουν τους καταναλωτές».
- 66 Το Δικαστήριο ερμήνευσε τη διάταξη αυτή υπό την έννοια ότι, όταν ο εθνικός δικαστής κρίνει μια ρήτρα ως καταχρηστική, υποχρεούται να μην την εφαρμόσει, υποχρέωση από την οποία δεν χωρεί εξαίρεση παρά μόνον αν ο καταναλωτής, αφού ενημερωθεί από τον εν λόγω δικαστή, δεν προτίθεται να προβάλλει τον καταχρηστικό και μη δεσμευτικό της χαρακτήρα, δίνοντας επομένως ελεύθερη και εν επιγνώσει συναίνεση για την επίμαχη ρήτρα, όπως υπομνήσθηκε στη σκέψη 53 της παρούσας αποφάσεως.
- 67 Επομένως, αν ο καταναλωτής δεν συγκατατίθεται ή διαφωνεί και δη ρητώς με τη διατήρηση των οικείων καταχρηστικών ρητρών, όπως φαίνεται να συμβαίνει στην υπόθεση της κύριας δίκης, η εν λόγω εξαίρεση δεν έχει εφαρμογή.
- 68 Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, στο τρίτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στη διατήρηση σε ισχύ καταχρηστικών ρητρών οι οποίες περιέχονται σε σύμβαση, σε περίπτωση κατά την οποία η απάλειψή τους θα οδηγούσε στην ακύρωση της συμβάσεως αυτής, το δε δικαστήριο κρίνει ότι η ακύρωση αυτή θα είχε δυσμενείς συνέπειες για τον καταναλωτή, εφόσον ο καταναλωτής δεν έχει συναιέσει στη διατήρησή τους.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 69 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τρίτο τμήμα) αποφαινεται:

- 1) Το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές, έχει την έννοια ότι δεν απαγορεύει σε εθνικό δικαστήριο, αφού διαπιστώσει τον καταχρηστικό χαρακτήρα ορισμένων ρητρών συμβάσεως δανείου συνδεδεμένου με ξένο νόμισμα και με επιτόκιο το οποίο συνδέεται άμεσα με το διατραπεζικό επιτόκιο του οικείου ξένου νομίσματος, να κρίνει, σύμφωνα με το εσωτερικό του δίκαιο, ότι η σύμβαση αυτή δεν μπορεί να εξακολουθήσει να υφίσταται χωρίς τις ρήτρες αυτές για τον λόγο ότι η απάλειψή τους θα είχε ως συνέπεια τη μεταβολή της φύσεως του κυρίου αντικειμένου της εν λόγω συμβάσεως.

- 2) Το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι, αφενός, οι συνέπειες επί της καταστάσεως του καταναλωτή που προκαλούνται από την ακύρωση συμβάσεως στο σύνολό της, όπως αυτές εξετάσθηκαν στην απόφαση της 30ής Απριλίου 2014, Kásler και Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282), πρέπει να εκτιμώνται με γνώμονα τις υφιστάμενες ή δυνάμενες να προβλεφθούν κατά τον χρόνο της διαφοράς περιστάσεις και ότι, αφετέρου, στο πλαίσιο της εκτιμήσεως αυτής, η βούληση που εξέφρασε συναφώς ο καταναλωτής έχει καθοριστική σημασία.
- 3) Το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στη συμπλήρωση των κενών συμβάσεως, τα οποία προκαλούνται λόγω της απαλείψεως των καταχρηστικών ρητρών που περιέχονται σε αυτή, αποκλειστικώς και μόνον βάσει εθνικών διατάξεων γενικού χαρακτήρα που προβλέπουν ότι οι έννομες συνέπειες δικαιοπραξίας συμπληρώνονται, ιδίως, από τις έννομες συνέπειες που απορρέουν από την αρχή της επεικειίας ή από τα συναλλακτικά ήθη και οι οποίες δεν αποτελούν διατάξεις ενδοτικού δικαίου ούτε διατάξεις που εφαρμόζονται σε περίπτωση συμφωνίας των συμβαλλομένων.
- 4) Το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στη διατήρηση σε ισχύ καταχρηστικών ρητρών οι οποίες περιέχονται σε σύμβαση, σε περίπτωση κατά την οποία η απάλειψή τους θα οδηγούσε στην ακύρωση της συμβάσεως αυτής, το δε δικαστήριο κρίνει ότι η ακύρωση αυτή θα είχε δυσμενείς συνέπειες για τον καταναλωτή, εφόσον ο καταναλωτής δεν έχει συναινέσει στη διατήρησή τους.

(υπογραφές)